

»Kielemme käytäntö»

Viime Virittäjän takakannessa kutsutaan »kaikki mukaan pohtimaan suomen kielen tutkimuksen, opetuksen, huollon ja muun käytännön nykytilaa ja tulevaisuutta». Vastaan haasteeseen yrittämällä virittää keskustelun Kielemme käytäntö-osastosta. Ajatukseni perustuvat kokemuksiin, joita olen saanut suomen kielen maisterina maailmalla: toimittaessani toisten tekstejä tai luennoidessani maallikoille olen hämmentävän usein törmännyt kummallisen ristiriitaisiin odotuksiin tai reaktioihin. Kielen ammattilaiseen suhtaudutaan kuin viranomaiseen. Toisaalta hänen kielenkorjausohjeuksensa ärsyttävät, kiukuttavat tai nöyryyttävät, ja usein ne torjutaankin tyyliin »minun ilmaisuvapauttani ei saa rajoittaa». Toisaalta ammattilaisen odotetaan ilmoittavan mistä tahansa kielen asiasta »oikea» — nimenomaan ainoa oikea — muoto; usko suomen kielen maisterin auktoriteettiin on suuri. Mitä nämä kokemukseni kertovat fennistiikan imagosta?

Fennistiikan imagoon liittyy myös huoleni Virittäjän tulevaisuudesta. Miksi Virittäjän on vaikea saada uusia tilaajia — varsinkin nuoria? Lehden n. 750 tilaajasta vain satakunta on opiskelijoita. Ja äidinkielen opettajista ilmeisesti harvat ovat henkilökohtaisesti kiinnostuneita kielentutkimuksesta: yleensä lehteä tilataan yksi per koulu. Miten lehteä tulisi kehittää? On päivänselvää, että ilman aktiivisia kirjoittajia lehti ei uudistu. Kirjoittajien aktivoimiseksi taas olisi tärkeää luoda ilmapiiri, joka houkuttaa

tutkimaan, keskustelemaan ja kokeilemaan. — Miten »Kielemme käytäntö» tähän maailman syleilyyn liittyy? Yritän vastata analysoimalla »Kielemme käytännön» käytäntöä.

1. Mikä kieli?

Osaston otsikon ensimmäinen sana *kielemme* synnyttää kielitieteilijässä monta tulkintavaihtoehtoa. Omistusliite rajaa otsikon suomen kieleen — muu tulkinta olisi suomenkielisessä julkaisussa älytön. Ja seuraava sana *käytäntö* vihjaa, että osaston kirjoittajien huomio ei varsinaisesti kohdistu kieleen languena tai kompetenssina. Otsikko puhuu siis kielestä ilmausten tasolla, tuotoksina. Mutta millaisista ilmauksista on kyse: kirja- vai puhekielisistä, yleis- vai yksityiskielisistä, millaista ilmaisutarvetta palvelevista? Näitä kysymyksiä pelkkä otsikko ei valaise, joten vastausta kannattaa hakea tarkastelemalla osaston viimeaikaisia kirjoituksia.

Tarkastelu paljastaa, että osastossa käsitellään kirja-, ei puhekieltä, yleis-, ei yksityiskieltä. Yleislinja näkyy olevan se, että kirjoittaja poimii julkisesta kielenkäytöstä — usein viestimistä ja viranomaisten tiedotteista — »lipsahduksia», jotka ovat sattuneet sanan, rakenteen tai välimerkin valinnassa. Sitten erehtynyttä (vai lukijaa?) opastetaan »oikeaan» tai ainakin »parempaan» käyttöön. »Se-kaannukset» välttää se, joka tuntee kielenhuoltajien sopimat normit tai ilmauksen »alkuperäisen» käytön. Niin kirjoittamisen kuin kielenhuollonkin vaivat palkitsee se, että »viesti menee perille», koska se on »selkeä», »yksitulkintai-

nen», »(suomalaista) kielikorvaa loukkaamaton», »ytimellä», »tuore» yms. Onko mitään yleisohjetta, jonka noudattaminen tuottaisi näin kaunista kieltä?

Ehkä yleisin ohje on se, että kirjakieli ei saa liikaa loitota puheesta — siis millaisista ilmaisukeinoista? Toistosta ja ns. anakoluuteista? Puheelle tyypillisistä lauserakenteista, jotka poikkeavat kirjakielisistä siinä, että tarvitsevat ymmärtäykseen äänenpainoja, ilmeitä, viittomia ja eleitä? Vuorovaikutuksen keinoista: tilanteen ja keskustelukumppanin huomioon ottamisesta? Ei! Malliksi kelpaavaa puhekieltä on kansankieli, murteista elvytettyt sanat ja sanonnat. Mutta mikä kansan kieli: senkö joka on muuttanut maalta kaupunkeihin ja omaksunut uusien ammattien ja kontaktien myötä uusia aineksia kotimurteeseensa tai ehkä käynyt Ruotsissa kielikylvyssä? Tai syntynyt kaupungissa? Ei! Kirjakielen malliksi kelpaavaa puhekieltä on sen kansan kieli, joka jäi maalle. Kuinka moni jäi? Kuinka moni jää, kun maatalouden elvyttäjät saneeraavat liikatuottajat kaupunkeihin? Jos kielenhuoltaja suosittelee sanomalehden »kuluneen» tai »kankean» tai »epäsuomalaisen» ilmauksen tilalle »aidompaa» eli »kansankielisempää», tuloksena ei välttämättä ole puhekielisempi ilmaus vaan ehkä kirjoittajan kielikorvaa loukkaava ja usealle kaupunkilaislukijalle outo, toisesta elämänmuodosta ympätty siirrokas.

Tällainen kielenohjailu suosittelee tyyliliihanteita, jotka ovat monelle nyky-suomalaiselle vieraita. Tästäkö vieraudentunteesta yllä mainitsemani ristiriitaiset reaktiot fennistien työhön? Maallikot kokevat fennistien vaativan heiltä jotain »luontevaa» kieltä, joka ei kuitenkaan luonnostaan pulppua tavallisen suomalaisen suusta. Koska tuo ihannekieli ei välttämättä vastaa kielenkäyttäjän kulloisiakin tarpeita, sen soveltaminen erilaisiin kirjoitustilanteisiin tuottaa turhaa huolta ja vaivaa. Kiltit kirjoittajat epäluottavat omaan kielikorvaansa ja haluavat siksi kuulla kielimaisterin ohjeen sanasta kuin sanasta. Heidät on provosoi-

tu epäilemään joka toista mieleen juohuttavaa sanaa turhaksi yhdys- tai muotisanaksi mutta luottamaan lujasti siihen, että jos karttaa virheitä ja hallitsee väli-merkit, osaa kirjoittaa. Tuhmat taas antavat pitkät moisten maistereiden auktoriteetille ja kumoavat koska tahansa oman kielitunteensa perusteella neuvot, joiden perusteisiin he eivät usko (tai joita ei ole perusteltu).

Kuvaamani kaltaisen kielenohjailun päämääränä on mahdollisimman selkeä kieli. Selkeyden ihanne heijastaa näkemystä, että julkinen kieli ennen muuta välittää informaatiota. Informaation välittämiseen parasta on ns. asiattyli: neutraali, läpinäkyvä, objektiivinen kielenkäyttö.

Mutta voiko kielenkäyttö — koskaan — olla täysin neutraalia? Eikö jokaisella tekstillä ole tuottajansa? Eikö jokainen kirjoittaja ole ihminen? Kun ihminen kirjoittaa, hän tulkitsee: valitessaan termin hän valitsee näkökulman; valitessaan adjektiivin, adverbien tai moduksen hän arvottaa, painottaa ja suhteuttaa — tai vääristää, pimittää ja manipuloi. Jokainen, joka välittää informaatiota, välittää myös vihjeitä siitä, millainen hän on, minä hän pitää lukijaa, mitä tekstilajikonventioita hän tavoittelee, mihin päämääriin hän tekstillään pyrkii. Mutta kuinka usein »Kielemme käytäntö» on kirjoittanut muunlaisesta kielestä kuin »pelkkää» informaatiota välittävästä?

2. Ketkä me?

»Kielemme käytännön» omistusliite siis ilmoittaa, että osasto käsittelee suomen kieltä. Mutta keiden suomalaisten? Tähtääkö yleiskielisyyteen opastaminen siihen, että yleiskielisen kirjoituksen on oltava joka ikisen suomalaisen luettavissa? Onko mikään muu tekstilaji kuin verottajan tiedotteet suunnattu kaikille suomalaisille? Eivätkö kirjoittajat pikemminkin kaipaa tietoa siitä, millaiset lukijat minkäkinlaisia tekstejä lukevat — eli millaisella kielellä tuon lukijakunnan tavoittaa?

Keskustelua

Vai rajaako omistusliite »meiksi» ne kirjoittajat, joiden tekstejä palstalla repostellaan? Eikö siinä tapauksessa olisi rehellisempää antaa osastolle uudeksi otsikoksi »Kielemme käytäntö»? Mutta voi: kuka noista lipsauttelijoista, sekaantujista ja virhemaakareista lukee Virittäjää?

Onko osastossa siis kyse »meidän fennistien» tai täsmällisemmin »meidän Virittäjää lukevien fennistien» kielestä? Keitä me olemme? Virittäjää lukevat tutkijat, jotkut äidinkielen opettajat ja jotkut opiskelijat. Moniko tutkija kokee hyötyvänsä tiedosta, että jonkin sanomalehden tai tiedotteen kirjoittaja olisi voinut valita sanansa tai rakenteensa tarkemmin? Näkeekö nuori tutkija osastossa sovellettuna sellaista tietoa, jota hän on hankkinut tai tuottanut esim. tekstianalyysistä tai pragmatiikasta? Innostuuko hän kirjoittamaan osastoon, jonka perinne on hänen tutkimusotteelleen ja kielikäsitteilleen outo? Entä osaston anti äidinkielen opettajalle ja opiskelijalle? Käsitteideni mukaan moni etsii eväitä työhönsä: millainen on onnistunut ainekirjoitus, millaisiin seikkoihin kirjoittamisen opettajan kannattaa puuttua oppilaan tekstissä, miten perustella kielikorjaukset, millaisilla neuvoilla kirjoitetaan parempaa tekstiä? Opettajan on arvioitava oppilaan tekstit kokonaisuuksina eikä yksittäisten sanavalintojen, välimerkkien ja virheiden kokoelmana, mutta kokonaisuuksien arvioimiseen yhteydestään irrotettuihin ilmaustyyppisiin keskittyvät osaston kirjoitukset eivät anna eväitä.

3. Mikä käytäntö?

»Kielemme käytäntö» kuvaa vain kielen funktiota informaation välittäjänä mutta unohtaa kielen vuorovaikuttajana. Osaston tekstit on suunnattu fiktiivisille »meille» – joko suuruudenhullusti kaikille suomalaisille tai Virittäjän lukijakunnan tarpeista välittämättä turhan harvoille. Siksi myös osaston tarjoama näkemys kielemme käytännöstä jää ka-

peaksi. Kielemme käytäntöä olisi siis vain kirjoitettu, julkinen yleiskieli. Kielemme käytäntöä eivät olisi esim. televisioista tulvivat mainokset tai poliittiset kieräilyt, ei se kieli, jolla viranomaisen eksyttää virastossa asioivan, ei se kieli, jolla lähimmäinen ottaa keskustelukumppanistaan niskaotteen, ei se kieli, jolla ilmaisen tunteitani, asenteitani ja huumoriani.

Ja tuosta julkisuuden kirjoitetusta kielestä osaston käsittelyyn tulevat vain muutamat tekstityypit: lähinnä tiedottavat ja pohtivat. Noista tekstityypeistä ei juuri tarkastella sanastoa laajempia tai syvällisempiä asioita. Kielemme käytäntöä ei siis ole se strategia, jolla tekstini rakennan, eivät ne keinot, joilla tulkiten toisten tekstejä, eivät ne piirteet, jotka tekevät tekstistä kuvaavan, pohtivan, argumentoivan, vaikuttamaan pyrkivän tai ohjaavan. Jos joku todella yrittäisi »Kielemme käytäntöä» lukemalla oppia kirjoittamaan, hän jäisi vaille vähimpiä perustietoja. Kovin pitkälle ei nimittäin lyytikään kirjoita sillä tiedolla, että jonkin tekstin jokin sanonta olisi voinut olla »nasevampi», »korrektimpi» tai »parempi». Mitä auttaa kirjoittajaa jälkiviisas huomauttelu silloin, kun kieli on jo lipsahtanut? Kannustaako aitoon – siis omaehtoiseen ja omaa tyyliä ilmaisevaan – kielenkäyttöön sellainen opetus, joka kertoo, että sanan aikaisempi käyttö oli oikeampaa kuin nykyinen, muuttunutta sävyä ilmaiseva käyttö?

4. Entäs sitten?

Epäilemättä tietoa kielenkäyttäjän tiettyjen tekstityyppien sovitusta normeista tarvitaan. Mutta tarvitaan myös tietoa niistä kielenkäytön normeista, joita ei varsinaisesti ole missään kielenhuoltoelimissä sovittu – tietoa tekstitraditioista ja kielellä vaikuttamisesta. Perustietoa tarvitsevat kaikki kirjoittajat ja lukijat. Mutta eivät kaikki lue Virittäjää! Tarvitaanko Virittäjässä siis kielenkäytön osastoa, joka on suunnattu muille kuin

kielen ammattilaisille? Mielestäni ei: maallikkoa neuvoo Kielikello.

Entä tutkijat, äidinkielen opettajat ja opiskelijat: tarvitsevatko he tietoa kiellemme käytännöstä? Kyllä varmaan, mutta paljon laajemmin kuin ovat tähän asti saaneet. Ammatilainen tarvitsee taustatietoa sille työlle, jota hän fennistinä tekee. Tiede- ja kieliyhteisöimme tarvitsee keskustelua sovittujen normien perusteista ja ajankohtaisuudesta sekä kielenhuoltoelinten tehtävistä. Tarvitsemme tietoa siitä, mikä tekee puheesta puhetta, kirjoituksesta kirjoitusta, suostuttelusta suostuttelua, leikistä leikkiä. Ja miksei kiellemme käytännöstä voisi kirjoittaa feministi, joka on tutkinut kielellisen seksismin muotoja? Miksei tekstianalyttikko, joka on selvittänyt, miksi oppikirja ei opeta vaan pirstoo? Miksei pragmaatikko tai keskusteluntutkija, joka on analysoinut kielellä vallitsemisen tuntomerkkejä? Mutta tarvitaanko tähän kaikkeen erikseen osastoa »Kiellemme käytäntö», vai tulisivatko tällaiset aiheet luontevammin käsitellyiksi artikkeleissa, havainnoissa ja keskusteluissa? En tiedä. Kertokaa te: onko jopa niin, että niin kauan kuin Virittäjässä on normatiivinen osasto, kieleen ja kielitieteeseen uteliaasti suhtautuvat eivät innostu tulemaan mukaan Virittäjän virittämiseen?

TOINI RAHTU